

„Dangui prilenkti prie žemės“, arba apie krikščioniškąjį mūsų Vaižganto publicistiką

Vanagaitė, Gitana

„Dangui prilenkti prie žemės“, arba apie krikščioniškąjį mūsų Vaižganto publicistiką

Respectus Philologicus, vol. 40, núm. 45, 2021

Vilniaus Universitetas, Lituania

Disponible en: <https://www.redalyc.org/articulo.oa?id=694473962007>

DOI: <https://doi.org/0.15388/RESPECTUS.2021.40.45.94>

Esta obra está bajo una Licencia Creative Commons Atribución 4.0 Internacional.

„Dangui prilenkti prie žemės“, arba apie krikščioniškąją mąstymą Vaižganto publicistikoje

“For Heaven to Bend to the Earth” or the Christian Thought
in Vaižgantas’s Journalism

Gitana Vanagaite gitana.vanagaite@vdu.lt

Vytautas Magnus University Faculty of Humanities, Lithuania

 <https://orcid.org/0000-0002-6985-4413>

Respectus Philologicus, vol. 40, núm. 45,
2021

Vilniaus Universitetas, Lithuania

Recepción: 14 Febrero 2021

Aprobación: 28 Julio 2021

DOI: [https://doi.org/0.15388/
RESPECTUS.2021.40.45.94](https://doi.org/0.15388/RESPECTUS.2021.40.45.94)

Redalyc: [https://www.redalyc.org/
articulo.oa?id=694473962007](https://www.redalyc.org/articulo.oa?id=694473962007)

Summary: XX a. antroje pusėje pradėjusi formuotis literatūros teologija atvėrė naujų galimybių sieti religiją, literatūrą ir asmeninę patirtį, santykį su pasauliu. Juozas Tumo-Vaižganto (1869–1933) veiklos kryptingumas ir šakotumas skatina kelti klausimų apie vertybinę šerdį. Viena vertus, publicistiniai straipsniai rodo, kad ta šerdis susijusi su krikščionybe ir kristocentiškai suprantamu pasauliu. Kita vertus, Vaižganto mąstymą veikė ir modernybė, jo gyvenamo laiko konkretybė, kuri buvo linkusi atmesti religiją. Šiame straipsnyje, pasitelkus publicistiką ir laiškus giminėms, siekiama atskleisti, kad Vaižganto šiuolaikiškumas ir nesenstantis aktualumas remiasi šių dviejų tikrovių sąveika – amžinąja Dievo ir laikiškąja žemiškąja žmogaus. Savo žmogiškuoju buvimu sugebėjęs sujungti šias dvi tikroves, Vaižgantas mūsų kultūrai yra atvėręs šios sąveikos dinamiką, kurioje kaip vienas kitą papildantys sandai dalyvauja krikščioniškasis susivaldymas ir modernusis sąmoningumas, sueinantys į savikūrą, besiremiančią racionalia valia ir su ja siejamais susivaldymu, susitvėrimu, pasiryžimu, egoizmo išsižadėjimu.

Keywords: Vaižgantas, publicistika, krikščionybė, modernybė, autobiografiškumas, savikūra.

Abstract: . Literary theology, which began to form in the second half of the 20th century, opened up new possibilities for linking religion, literature, and personal experience. The journalistic articles of Juozas Tumas-Vaižgantas (1869–1933) show that, on the one hand, he understood the world in a crystcentric way. On the other hand, Vaižgantas’s thought was also shaped by modernity and the time he lived in, which inclined him to reject religion. By analysing Vaižgantas’s journalistic articles and letters to his relatives, this article argues that the writer’s modernity rests on the interaction of the two realities: the eternal reality of God and the temporal reality of man. Having managed to combine these two realities with his human presence, Vaižgantas has opened up to our culture the dynamics of this interaction, in which the Christian self-restraint and modern consciousness, acting as complementary parts, become an act of self-creation founded on rational will, which in turn is associated with self-control, moderation, determination, and renunciation of egoism.

Keywords: Vaižgantas, journalism, Christianity, modernity, autobiographic nature, self-creation.

Ivadas

Kaip jaunystėje, taip ir brandžiame amžiuje Vaižganto krikščionybės supratimas skleidėsi tarp dviejų polių: absoliučios Kristaus viršenybės ir praktinės religijos pusės, susijusios su konkrečiu laikotarpiu ir žmogaus gyvenimui teikiančios etinį ir dorovinį pagrindą bei vidinę ramybę.

Nuo pirmųjų kunigavimo metų kone iki pat mirties rašyti Vaižganto publicistiniai straipsniai patvirtina, kad tokia krikščionybės samprata nesikeitė. Tačiau šalia kristocentriškai suprantamo ir išgyvenamo pasaulio Vaižgantas buvo ir savojo, modernaus laiko žmogus. Paneigęs tikėjimą Dievu, o kartu ir metafizinę įtampą tarp žmogaus bei transcendencijos, modernizmas formavosi kaip uždara, į žmogaus „solipsistinį ego“ (Šliogeris, 2011, p. 312) nukreipta mąstymo sistema. Vaižgantui, kurio studijas veikė pozityvistinė filosofija, vieninteliu patikimu pasaulio pažinimo būdu laikiusi mokslą ir protą, buvo pažįstamas į save sutelktas mąstymas. Toks mąstymo tipas, atmetęs religiją, Vaižganto supratimu, formavo vidinę tuštumą, o „tuštuma nebepalopoma, nėra ant ko lopui laikytis“ (Vaižgantas, 2000, p. 449), todėl jis daug dėmesio skyrė sąmoningam vidaus pasaulio kūrimui, o pagrindiniu to kuriamo pasaulio sandu laikė religiją kaip teikiančią „nepaprasto pastovumo“ ir „širdies ramybės“. Taip, sujungęs gyvenamos epochos antropocentrinę, žemiškąją, logiką su kristocentriškąja, transcendentine, Vaižgantas savo žmogiškuoju buvimu, veikla ir pasirinkimais įtvirtino tai, ką kaip siekiamybę, praėjus trisdešimčiai metų po Vaižganto mirties, paskelbė Vatikano II Susirinkimas, akcentavęs vidinį Bažnyčios atsinaujinimą ir dialogą su dabarties pasauliu, kurie tebėra aktualūs ir šių dienų teologijoje: „teologija negali būti vien teocentrinė“, antlaikinė, „bet privalo atsigręžti į konkretų istorinį žmogų“ (Jurevičius, 2004, p. 109). Šis Vaižganto unikalumas, besiremiantis dviejų tikrovių sąveika, – amžinąja Dievo ir konkretaus laiko įspaudą turinčio žmogaus, yra lėmęs jo šiuolaikiškumą ir nesenstantį aktualumą. Vaižgantas visais aspektais yra modernus, vertybinę prerogatyvą krikščioniškajam tikėjimui teikiantis žmogus: racionaliais, beveik pragmatiškais argumentais jis išsprendė modernizmui esminę vertybių pasirinkimo problemą, pasirinkdamas tikėjimą širdyje neišgyvenamu Dievu („Aš širdyje bedievis, nes Dievo buvimo gyvai savyje nejaučiu ...“ (Vaižgantas, 1998, p. 131), jis nuolat rinkosi elgesį, visuomenėje atliekamus vaidmenis, o iš laiko perspektyvos juos vertino ironiškai, pašiepdamas savo paties ribotumą ir silpnybes.

Kultūrinėje mūsų sąmonėje Vaižgantas labiau įsitvirtinęs kaip rašytojas ir tautinio atgimimo veikėjas nei kunigas, nors būtent kunigiškoji tapatybė buvo itin svarbi formuojantis krikščionišku mąstymu grįstam santykiui su gyvenimu, tam asmens nedalomumo įspūdžiui, sklindančiam iš visų Vaižganto raštų ir atsiminimų apie jį: „Tumo nesuskaldysi į žmogų ir rašytoją“ (Lindė-Dobilas, 1996, p. 132). Vaižganto studijos Žemaičių (Telšių) kunigų seminarijoje Kaune vyko potridentinės bažnyčios ir scholastinės teologijos atmosferoje. Tridento Bažnyčios susirinkimas, XVI amžiaus viduryje su pertraukomis trukęs apie porą dešimtmečių, sušauktas reaguojant į prasidėjusią reformaciją, atnaujino Katalikų Bažnyčios mokymą, reformavo jos struktūrą, reglamentavo dvasininkų gyvenimo būdą, o aiškinantis „tikėjimo klausimus, remtasi Tomo Akviniečio palikimu“ (Kuzmickas, Plečkaitis).

XVIII–XIX a. smukus tomizmo autoritetui, ši filosofija vėl buvo atgaivinta ir imta laikyti oficialia katalikų bažnyčios filosofija

bei dvasininkų edukacijos pagrindu po to, kai popiežius Leonas XIII „paskelbė encikliką *Aeterni Patris* (1879), kurioje Tomas Akvinietis įvardijamas kaip svarbiausias iš visų mąstytojų, o jo filosofija – tinkamiausia Katalikų bažnyčiai“ (Kuzmickas, Plečkaitis). Todėl natūralu, kad Vaižganto religiniame mąstyme esama Tomo Akviniečio racionaliosios, arba intelektualinės, religijos filosofijos pėdsakų. Tačiau šalia intelekto ir racionalią valią akcentuojančios tomistinės filosofijos Vaižganto tikėjimo pobūdį yra paveikusias gyvenamojo laiko mąstymo struktūros, tapusios atskaitos tašku jo atvirumui kasdienybės transcendencijai, dėmesiui gyvam žmogui, „jame matant Dievo paveikslą“ (Jurevičius, 2004, p. 110).

Apie XIX a. antrosios pusės sociopolitinį kontekstą, skatinusį, o dažnai ir vertusį jaunuolius rinktis kunigo kelią, apie pašaukimo problemą ir pastangas susigyventi su dažnai vidinį pasipriešinimą implikuojančiu tėvų troškimu matyti sūnų kunigu, apie sudėtingą kunigo profesijos konkretybę gal plačiausiai yra rašiusi istorikė Vilma Žaltauskaitė (1996; 2001; 2014; 2020 ir kt.). Ypač reikšminga jos publikacija „Kunigo Juozo Tumo tarnystė XIX a. pabaigos Žemaičių (Telšių) vyskupijoje“, kurioje detaliai, pasitelkus naują istoriografinę ir archyvinę medžiagą, nagrinėjamos J. Tumo studijos Žemaičių (Telšių) seminarijoje Kaune ir pirmieji kunigavimo metai. Tačiau tyrimų, kurie aiškintųsi Vaižganto veiksmuose ir pasaulio supratime glūdinčią krikščioniškąją pasaulėžiūrą, tos pasaulėžiūros vidinę tikrovę, lėmusią Vaižganto asmens išskirtinumą, gelminę ir nuolankią sutaptį su krikščioniškąja meile artimui, beveik nėra. Tarpukario Lietuvoje krikščioniškasis Vaižganto asmens ir jo kūrinių matmuo nebuvo plačiau aptartas, nors Juozas Ambrazevičius yra įvardijęs pagrindinius krikščioniškuosius Vaižganto kūrybos sandus: jutiminį ir metafizinį pasaulius (Brazaitis, 1980, p. 153), kosmiškumą ir kosminį tikslingumą (p. 191) bei mistiką. Sovietmečiu tokie tyrimai nebuvo įmanomi, o jau nepriklausomybę atkūrus, viena pirmųjų pradėjusi kalbėti apie religinę Vaižganto kūrybos plotmę buvo Dalia Čiočytė, kuri, pasitelkusi literatūros teologijos tarpdalykinę prieigą, analizavo apysaką *Nebylys* (1999; 2005). Aiškinantis krikščioniškosios pasaulėžiūros ženklus Vaižganto mąstyme, svarbus Dalios Jakaitės (2011) straipsnis „*Viešpaties dienos rojus ir kasdienybės mistika Vaižganto eseistikoje ir apysakose*“. Straipsnyje D. Jakaitė, laikydamasi nuostatos, kad „Vaižganto meninė ir publicistinė eseistika bei atsiminimai yra reikšmingas kontekstas klasikinei jo kūrybai suprasti“ (2011, p. 15), daugiausia dėmesio skiria Vaižganto apysakų *Dėdės ir dėdienės* ir *Nebylys* analizei, ją grįsdama dialogu tarp pirmavaizdį steigiančios biblinės pradžios pradžios ir apysakų prasminio klodo. Mokslininkė taip pat yra atkreipusi dėmesį ir į kitą itin svarbią bei tiksliai užčiuoptą Vaižganto kūrybos ypatybę – kad „religinė patirtis, biblinis pasaulėvaizdis yra labiau paslėpti nei atviri Vaižganto kūryboje“ (2011, p. 7). Šis pastebėjimas tinka ir publicistinio ar autobiografinio pobūdžio rašiniams, nes jų paviršiniame teksto lygmenyje krikščioniškojo tikėjimo ženklų ar akcentų nėra daug, nebent rašiniai yra griežtai religinio pobūdžio, kaip pamokslai ar, pavyzdžiui, nekrologai. Tačiau nepriklausomai nuo žanrinių nuorodų,

visų tekstų gilusis prasmės lygmuo yra glaudžiai susijęs, o dažnai ir nulemtas krikščioniškojo tikėjimo tiesų bei nuostatų, kreipiančių žvilgsnį į Vaižganto itin akcentuotą idealą, vienintelį reikšmingą žmogaus gyvenimui, nes be jo „nejmanoma jokia pažanga dvasios srityje, nors kažin kaip būtų pažengta technikos srityje“ (Vaižgantas, 2000, p. 343).

Šio straipsnio tikslas – rekonstruoti autobiografinių intarpų turinčiuose Vaižganto publicistikos straipsniuose ir laiškuose glūdintį krikščioniškąją mąstymą, susieti jį su jo asmens laikysena ir pasirinkimais, parodyti, kad atsiminimuose apie Vaižgantą akcentuojama jo atida ir meilė artimui yra sąmoningos savikūros rezultatas, o svarbūs tos savikūros proceso momentai fiksuoti knygelėje *Jaunajam veikėjui*, kurioje Vaižgantas svarsto galimybes ir būdus, kaip pasitelkus valią palenkti „žemybių ir siaurybių“ gaivalus „augštybių ir platybių“ idealiams siekimams (Vaižgantas, 1925, p. 8). O kasdien išgyvenamą idealo ir tikrovės susidūrimą jis siūlo spręsti pasitelkus susivaldymą, susitūrėjimą, egoizmo išsižadėjimą. Pagrindinis teorinis šio tyrimo išeities taškas – literatūros fenomenologija, kuriai svarbi kūrinio matoma sąmonė, juolab kad pats Vaižgantas yra atkreipęs dėmesį, kad mes tik manome, jog daiktai mus veikia „(gyvas tegali veikti) – iš tikrųjų tai mūsų pačių valios tendencija, kad už mūsų esą daiktai mus veiktų. ... Pagal analogiją su savimi mes ieškome asmeninių savo jausmų aplinkoje ar tik apsimetame jų ten iešką ar vaizdinąsi. ... Aplinka atsiliepia mumyse, mūsų fantazijoje ...“ (Vaižgantas, 2001, p. 208). Taip pat bus remiamasi literatūros teologijos nuostatomis, atvėrusiomis naujas galimybes sieti religiją, literatūrą ir asmeninę patirtį, santykį su pasauliu, nes „literatūros teologija žvelgia į literatūrą kaip į egzistencinės Dievo patirties liudytoją ir interpretuotoją“ (Čiočytė, 2013, p. 84).

Dievo ir Tėvynės sugyvenimas širdyje

Publicistiniai straipsniai atskleidžia, kad Vaižganto krikščionybės samprata buvo kristocentrinė ir vientisa, iš esmės nesikeitusi per visą gyvenimą, o kaip augusiam ir brendusiam spaudos draudimo epochoje, ji buvo organiškai sutapusi su tauta ir tautiškumu, katalikiškas tikėjimas jam ėjo išvien su „platinim[u] apšvietos, tautiško ir abelnai žmoniško susipratimo“ (Vaižgantas, 1995, p. 165), nes „gerai, tvirtai įsitikinęs katalikas visados buvo, yra ir bus geras, savo tautai atsidėjęs pilietis“ (Vaižgantas, 2000, p. 532). Krikščioniškąją religiją Vaižgantas laikė tobuliausiu idealu, tačiau lygiai taip tautiškumą, arba, jo paties žodžiais tariant, įgimtąją tautybę kėlė į idealo lygmenį, o juos abu suvokė kaip formuojančius vertybių vertikalę, kuri kaip „saulė šviečia gyvenimui, želdina visa, kas gražu, dora, kilnu ir tikslu“, vienintelė kelia žmogaus dvasią aukštyn (2000, p. 343). Iš kitos pusės, Vaižgantas, aiškiai skirdamas tikėjimą ir tautiškumą, juos, sekdamas Tomu Akviniečiu, siejo pagal įgimtųjų (prigimtinių) žmogaus teisių sampratą: „... Dievas ir Tėvynė, katalikybė ir tautybė labai dažnai sugyvena gero kataliko širdyje, nes religiniai ir tautiniai jausmai yra lygiai įgimtos virtutės naturales, viena antrai neprieštaraujančios, viena antros nepraryjančios“ (2000, p.

532). Todėl „krikščioniškosios religijos ir įgimtosios tautybės“ idealų „sugretinimas tik pirmai pradžia rodos netinkamas, nes pirmasis nesulyginti kilnesnis ir platesnis už antrąjį; iš tikrųjų jiedu dera, nes yra tos pat dieviškosios kilties“ (2000, p. 343). Religijos (Dievo) ir gimtosios kalbos abipusė priklausomybė grįstą meninį vaizdinį į literatūrinę lietuvių savivoką vienas pirmųjų įvedė Maironis. Autobiografinėje poemoje *Jaunoji Lietuva* vardydamas Rainio, daug kuo primenančio Maironio tėvą Aleksandrą Mačiulį, dorybes, mini ir jo „vieną kliaudę“: kad su bajorais kalbėdavęs lietuviškai, nes „taip kalbėjo tėvai; / Tai pats Dievas, jam rodės, tokią kalbą paskyrė“ (Maironis, 1988, p. 8). Dėmesį į tai, kad Maironiui ir visai jo kartai tikėjimas buvo tėvynės atgimimo garantas, dar 1936 metais yra atkreipęs J. Ambrazevičius, vėliau panašiai šią mintį formulavo Alfonsas Šešplaukis: „... ypač 19 šimt. dėl nepaprastų politinių aplinkybių religinis pradas lietuvių literatūroje ima pintis su tautiniu“ (1967, p. 133).

Tautiškoji idėja buvo pats svarbiausias Vaižganto gyvenimo imperatyvas. Ji teikė vertybinę kryptį visiems pasirinkimams, buvo impulsas visiems veiksams, dėl jos jis pasirinko kunigo kelią. Jau iš laiko perspektyvos bandydamas rekonstruoti šios idėjos genezę, Vaižgantas ne kartą yra pabrėžęs labiau pajausto nei racionaliai suvokto neteisybės ir pažeminimo jausmo svarbą: „Mes vos dabar tepradedame suprasti. Kaip tie dalykai menkino mūsų dvasią, mūsų žmoniškumą, mūsų taurumą, – visa tai, kas žmogų žmogum padaro. Net stebėtina, kaip mes nevirtome niekšais, be jokių idealų, be jokių garbingų pasiryžimų“ (Vaižgantas, 2000, p. 494). Postūmį konkrečiam pasipriešinimo veiksmui Vaižgantas siejo su intuityviu impulsu, nuovoka: „Mums tebuvo sveikos omės (instinkto), nusimanymo, kas ir kaip būtų lietuviams teisinga ir žmoniška“ (2000, p. 464); „Formuluoti tai mums nesisekė, bet „in confuso“, nuovokoje mes buvome pasidarę stipriai nusimaną tautišką savo vertybę“ (2000, p. 503).

Gyvu išlikimo interesu paremtos kovos dėl įgimtos tautybės teisių idėja skleidžiasi spaudos draudimo metais rašytoje Vaižganto publicistikoje, kuri daugiausia buvo spausdinama jo paties redaguotuose leidinyje *Tėvynės sargas* ir „apšviestiesniųjų Lietuvių“ laikraštyje *Žinyčia*. Šiose publikacijose keliamus su tauta ir tautiškumu susijusius klausimus yra aptarusi V. Žaltauskaitė straipsnyje „Apie lietuviybės idėją kunigo Juozo Tumo-Vaižganto pažiūrose iki 1904 metų“. Analizuodama nuosekliai publicistikoje ir laiškuose bendražygiui Adomui Dambrauskui-Jakštui plėtojamas lietuvių kalbos teisių, lietuviškos spaudos atgavimo, švietimo temas, tyrėja prieina prie išvados, kad „pagrindinis publikacijų tikslas“ buvo „įdiegti skaitytojui mintį, kad katalikybei reikalinga lietuviybė“ (1996, p. 256); taip mokslininkė tarytum antrina J. Ambrazevičiaus teiginiui, kad iš valstiečių kilusiems dvasiškiesiems inteligentams religija tapo galimybe išsaugoti lietuviybę. Šiame lietuviybės išsaugojimo kontekste reikšminga ir informatyvi 1928 metų Vaižganto publikacija „Tautininkai katalikai legalūs valstybei ir tikėjimui“, kurioje, siekdamas paaiškinti po rinkimų į Steigiamąjį Seimą priimtą sprendimą pasitraukti iš jo paties su bedražygiais kurtos Tautos pažangos partijos,

Vaižgantas, jo paties žodžiais tariant, jau iš laiko perspektyvos ir „vien iš šalies žiūrint“ bei senoviškai nusiteikęs apmąsto partijos ideologines ir politines ištakas, kurios išsirutuliojo, perfrazuojant jį patį, į senąją bendrą kovos reikalą. Orumą žeidžiantis prigimtinių teisių paniekimas carinės Rusijos imperijoje skatino kunigus ir pasauliečius ieškoti veiksmų, kuriuose jungtųsi svarbiausi gyvybiniai lietuvių tapatybės sandai – tautiškumas ir religija, kad būtų reabilituotos „lenkų nusmelktos tautinės lietuvių teisės – jų kalba“. Ir nors tik Vatikano II Susirinkimas atvėrė galimybę laikyti mišias gimtąja kalba, tačiau jau Tridento Susirinkimo nutarimai akcentavo būtinybę aiškinti tikintiesiems šv. Mišių reikšmę ir apeigas. Būtent toks žmogaus gyvenimo įsivaizdavimas, į kurį lygiomis teisėmis įeina religija ir tautiškumas kaip prigimtinių žmogaus teisių buvo Vaižganto spaudos draudimo metų veiklos pagrindas. Vaižgantas tapatinosi su žeminama ir engiama tauta ir jautėsi galintis tam pažeminimui pasipriešinti. Noras jau iš laiko perspektyvos paliudyti ano meto siekį išsilaivinti iš priespaudos yra principinė Vaižganto autobiografinio atsigręžimo į praeitį nuostata: „Lietuvių ir gudų nutautinimas Vilniaus vyskupijoje buvo lygus jų tamsinimui ir pagoninimui; reikėjo grįžti prie suprantamos, įgimtiosios žmonių kalbos, kad ji padėtų sąmoningai savintis religijos tiesas, giliau jas širdin dėtis ir jomis vaduotis“ (Vaižgantas, 2000, p. 518). Tai susišaukia ir su spaudos draudimo metų publicistikos nuostatomis apie būtinybę patirti bei suvokti religiją gimtąja kalba: „... nes tik motinos kalba tesugeba palenkti vaikų širdis į pamaldumą, sužadinti apsakomųjų daiktų meilę“ (Tumas, 1921, p. 57). Natūralu, kad, pasikeitus politinei situacijai ir lietuvių kalbai įgijus valstybinį statusą, jaunoji kunigija jau nebežinojo „senojo bendro kovos reikalo“, todėl ir skirtumai „tarp kunigų susidarė tokie, kaip natūraliai esti tarp tėvų ir vaikų. Senoji kunigija kovojo su „vniešnim vragom“ ir buvo daugiau tautiška; jaunajai tenka daugiau kovoti su „vnutrennim vragom“ ir būti daugiau tikiški“ (Vaižgantas, 2000, p. 519, 520).

Minėtame straipsnyje Vaižgantas aiškina ir jam visą gyvenimą imponavusią vidurio kelio, „vidurinės nuotaikos“, pusiausvyrininkų, idėją kaip visuomenę ir skirtingas sroves ar partijas vienijančią, artimą natūraliu būdu besiplėtojančiam įvairuojančiam gyvenimui. Šią senosios kartos susipratusių tautininkų, arba „litvomanų“, propagotą vidurio kelio nuostatą Vaižgantas mato kaip išugdžiusią tvirtą ir kietą tautos kamieną, kuris ilgainiui „įgijo tas formas, kurių šiandien laikosi mūsų valstybės vyrai“ (2000, p. 522) ir kurio nebūtų buvę įmanoma išauginti einant „čia kairėn, čia dešinėn“, nes toks vaikščiojimas teauklėja šakas, todėl kairieji-dešinieji Vaižganto yra pavadinami „plyšelninkais, kurie per savo susidarytąjį plyšėlį težiūrite į gyvenimą“ (2000, p. 522). Gebėjimas žvelgti plačiau, įsivaizduoti daugiau nujaučiamus nei realiai egzistavusius pamatinius tautos ir valstybės dėmenis, nuoseklus ir kryptingas jų įgyvendinimas, kantrus ėjimas pasirinktuoju vidurio keliu Vaižganto atveju patvirtintų vaizduotės svarbą pasaulio suvokimo ir kūrimo procesuose. Nes vaizduotė, anot Kristupo Saboliaus, „yra mentalinis „vizualizacijos būdas“, kai „proto akimis“ regime tai, kas nėra aktualiai duota“ (2012, p. 36). Vaižgantas, įsivaizduodamas orų lietuvių gyvenimą,

kad ir lietuvis turi teisę mokytis ir melstis gimtąja kalba, kaip kontrastą patiriamai neteisybei ir pažeminimui, sugebėjo ši, tik vaizduotėje esamą aiškių kontūrų neturintį prigimtinėmis teisėmis paremtą vaizdinį paversti gyvenimo siekiu ir kovos lauku. Religiją ir tikėjimą laikęs tvirto tautos kamieno šerdimi, žmogiškuoju savo buvimu sujungęs religinį tikėjimą ir tautybę neperskiriamaais ryšiais, jau vėliau be religijos neišsivaizdavo ir valstybės gyvenimo, nes viešojo pusiausvyra ir gyvenimo harmonija „reikalauja, kad valstybė ir religija, kaip dvi tikros sesutės, lygiomis būtų žmonijoje, viena antros nepanaudodamos savo tikslams“ (Vaižgantas, 2000, p. 522).

Straipsnis „Tautininkai katalikai legalūs valstybei ir tikėjimui“ svarbus spaudos draudimo metų refleksija iš jau istorijos baigtį patyrusiojo pozicijų. Ši refleksija atveria, kokią galią turėjo Vaižganto kuriančios sąmonės postūmis ir vaizduotės energija, kuriant tautos ir savo paties tapatybę. Žvelgiant iš krikščioniškosios pasaulėžiūros perspektyvos, Vaižgantas patvirtina ne tik kuriančią, bet ir perkuriančią vaizduotės galią, nes vaizduotė „gali aktyvuoti mumyse valingą veikimą antropologinio virsmo link tiek pozityvia, tiek negatyvia prasme. Kitaip tariant, įsivaizduoti – tai modifikuoti savo tapatybę“ (Sabolius, 2012, p. 225).

Viena vertus, pasirinkęs kunigystę, Vaižgantas sujungė savojo laiko politinę engiamos ir niekinamos tautos situaciją su emociniais ryšiais, kurie jį siejo su tėvais ir gimtine. Kita vertus, jis patvirtino visai jo kartai tekusį gyvenimo modelį: kunigystę, kartą ją pasirinkus ir jai apsisprendus, yra galimybė save išreikšti kultūroje, – tą jis yra išsakęs laiškuose Vincui Mykolaičiui-Putinui, siųstuose į Friburgą: „Aš Putinui nevelėjau, kad taptų kunigu: jis tapo. Tebūnie tad savo noru. Iš to plaukia ir tolimesnės konsekvencijos: savo noru būsiu „geras kunigas“, nors išsireнку, vėl tik savo noru, ne tikrąją kunigo specialybę – literatūros dailę“ (Mykolaitis-Putinas, 1969, p. 754).

Racionalios valios judesys

Vaižganto išpažinta Kristaus viršenybė, arba krikščioniškasis humanizmas, pripažįstantis hierarchiją, teigiantis, kad Dievas yra žmogaus gyvenimo esmė, – buvo suformuotas viduramžiais. Šv. Augustinas šią esminę hierarchiją yra išreiškęs mintimi apie Dievą kaip amžiną, visagalę, tobulą Dvasią, turinčią būti iš savęs (cit. iš: Naujokaitis, 2021). O žmogus, mirtingas Dievo kūrinys, yra sutvertas iš žemės dulkių ir yra gavęs dvasinę sielą Jo įkvėpimu (Ten pat), nes, Tomo Akviniečio žodžiais, „Dievas pats suteikia daiktams būti“ (II *Sent.*, d. 1, q. 1, a. 4, c. Cit. iš: Šulcienė, 2002, p. 65). Vaižgantas Dievo ir žmogaus santykį taip pat matė ir aiškino hierarchiškai: „Grynai žmoniškais atžvilgiais sumetant, gal nė tūkstantos dalies nerastume tų gerumų ir palaimų, kurių žmonijai teikia Kristaus palikimas – krikščionybė ...“ (Vaižgantas, 2000, p. 505). Ši nuostata kartojasi Vaižganto publicistikoje, štai 1929-ųjų Kalėdų išvakarėse laikraštyje *Jaunoji karta* paskelbtame straipsnyje-pamoksle, apmąstančiame Kalėdų ilgesį ir laukimą, dar kartą paliudijamas tikėjimas esmine Dievo viršenybe: „Kristaus pasiilgti ir yra ne kas kita,

kaip pasiilgti širdies ramybės, pasitenkinimo mažu, pajutimo, kad žmonės – broliai. Kristus gi – Ramybės Karalius. Ir jei nieko daugiau netiektų žmonėms, jau jis būtų – Dievas, nes žmogus, net antžmogis, žmogaus nenuramins“ (Vaižgantas, 2001, p. 86). Dievas kaip hierarchiškai viršesnis pagrindžia ir Vaižgantui tokį svarbų idealą, kuris yra susidaromas „mintyje ir vaizduotėje“: „idealizmas – proto, ne tikrybės sritis“, nors jis ir „gema kažin kuriose žmogaus dvasios gelmėse, kurioms nė vardo dar nėra“ (Vaižgantas, 2000, p. 339). Idealo, išreiškiančio „aukščiausią tobulybės laipsnį“, galima nusitverti, „įsivaizdinti, kai pradedame užtrokšti gyvenimo dumble“ (2000, p. 87). Šis siektinas tobulybės pavyzdys, prote idėjos pavidalu egzistuojantis vaizdinys, suteikiantis vertybinę kryptį žmogaus gyvenimui dar kartą patvirtina kuriantį ir formuojantį, proto ir dvasios galias jungiantį vaizduotės pobūdį ir leidžia skirti Vaižgantą modernybės paradigmam. Modernus žmogus nebepasitenkina tradiciškąja paveldima ar perduodama tapatybe, kuri rėmėsi kartotą implikuojančiu gamtos ciklo, o ne pokyčių kodu. Išsiplėšęs iš gamtos rato, tapatybę modernus žmogus kuria individualaus įvykio ir vidinės kaitos pagrindu, nes modernybėje tapatybė, pasak Zygmunto Baumano, niekur neišnyko, ji tik buvo „perkelta iš priskirtinės sferos į pasiekos sferą, šitaip ją paverčiant individualia užduotimi ir individo atsakomybe“ (1996, p. 62. Cit. iš: Donskis, 2005, p. 13).

Individualia užduotimi paverstos tapatybės kūrimo detalių gausu Vaižganto publicistikos autobiografiniuose fragmentuose. Itin smulkiai ši gyvenimo užduotimi laikoma programa išskleista nežinia kodėl feljetonais pavadintoje knygelėje *Jaunam veikėjui*, kuri labiau laikytina dvasios vadovu jaunimui. Ir nors didesnė knygelės tekstų dalis skirta jauniems kunigams, tačiau juose besiskleidžianti savikūros proceso detalizacija yra universali. Knygelės straipsniuose Vaižgantas nevertina sąvokos „tapatybė“, tačiau nuolat pabrėžiama akistatos su prigimties dvilypumu ir prieštaravimu būtinybė, nes „viską reikia pradėti nuo savęs ir per save“ (Vaižgantas, 1925, p. 82), išskirtinis dėmesys vidutinei esmei, tam sunkiai apčiuopiamam vidaus turtui, kuris turi būti auginamas „iš savęs, kaip kefiro grybelė“ (1925, p. 7), yra modernybę žymintys nepertraukiamo tapatybės kūrimo momentai, lemti subjektyvistinio moderniosios kultūros posūkio. Nors iš pažiūros šis posūkis ženklino moralinio šaltinio perkėlimą, Charleso Taylora žodžiais, nuo Dievo ar Idėjos į vidinę individo gelmę, tačiau pirmaisiais Naujųjų laikų amžiais šis perkėlimas dar nebuvo panaikinęs sąsajų su Dievu, tik pratęsė bei pagilino šv. Augustino liniją, kuris „kelia į Dievą ... regėjo einantį per mūsų refleksyvųjį savęs įsisąmoninimą“ (1996, p. 46). Refleksyvus savęs įsisąmoninimas knygelėje *Jaunam veikėjui* yra neatsiejamas nuo konkrečių neigiamais laikytinų polinkių ir veiksmų įvardijimo: egoizmo ir lytinių palinkimų, nevalyvumo, dvasios tingumo ar nervingumo. Svarbu, kad, įvardijęs neigiamuosius polinkius, kurie „žmogaus energiją stabdo“ (Vaižgantas, 1925, p. 7), Vaižgantas eina toliau, daugiau dėmesio kreipdamas tų polinkių įveikai, siejamai su racionaliai suvokta valios paskata, išreikšta vidinę pastangą nurodančiais žodžiais, tokiais kaip pasiryžimas, ištvermė, kantrybė, darbštumas, nusitūrijimas, susivaldymas,

kad būtų pasiekta meilė, malonumas ir širdies platumas: „Malonumą gimdo kantrybė; bet ir kantrybę gimdo meilė“ (1925, p. 64). Charakterio ugdymą ir savikūrą žyminčios Vaižganto aptariamose vidinės pastangos gali būti perskaitytos kaip nuoseklus pasakojimas apie tai, koku būdu žmogus, pasitelkęs valią kaip svarbiausią dvasinio gyvenimo jėgą, gali kreipti ir formuoti savąją tapatybę, siekdamas, kaip Vaižgantas sako, nors ir nepasiekiamo, amžinojo idealo ir aukščiausio laisvės laipsnio. Šiuo požiūriu Vaižgantas priartėja prie Tomo Akviniečio moralės filosofijos bendrųjų nuostatų, kuriose svarbi vieta skirta valios galiai pažinti gėrį ir jo siekti. Impulsą veikti valia gauna iš vidinės paskatos (*interior instinctus*), priklausančios Dievui (Šulcienė, 2002, p. 66), ir iš išorinės paskatos, sietinos su įpročio išstobulinta intelekto veikla. Vaižgantas, knygelėje *Jaunam veikėjui* kurdamas nuoseklų pasakojimą apie savikūrą, ypač akcentuoja racionalią intelekto paskatą valiai:

Gyvuliai savo raumenimis tegyvena. Žmonėms tai neleistina; jie savo protu, savo valia turi fiziologinius savo veiksmus ordinuoti aiškiai užsibrėžtiems tikslams. Tik išmokę valdytis, žmonės tampa socialės, susidaro bendrovės ir valstybės (Vaižgantas, 1925, p. 142).

O kad protas turėtų orientyrą, nes „negudru atlyžti nuo amžinai patveriančių Mokytojo iš Nazareto dėsnių ir nusitverti, kaip liūne svyruojančių, nepastovių“ (1925, p. 103), gebėtų atpažinti ir siektų prigimtyje užkoduoto polinkio į gėrį, jis turi gręžtis į prote idėjos pavidalu egzistuojantį amžinojo idealo vaizdinį, kurio projekcija į transcendentinės tikrovės anapusybę įgalina žmogų išgyventi savojo atskirumo įveiką:

Taigi, mėginant pasidaryti maloniu, idealiu, reikia išsirinkti Nazaretietis ir neleisti akių nuo Jo pavyzdžio. Tik ar galima Juo pasekti? Ag Jis – Dievas, mes – žmonės; toki ir širdžių nelygybė. Idealas nepasiekiamas. / Aš nežinau. Vis dėlto reikia prašliaužti tarp idealo ir dirbtinumo, daugiau laikantis pirmojo, kad ir nepasiekiamo (1925, p. 56).

Vaižgantas nuosekliai laikėsi krikščioniškojo humanizmo sampratos ir daug kartų publicistiniuose straipsniuose yra paliudijęs viršenybinį Kristaus kitoniškumą, tačiau jis buvo ir savojo laiko, t. y. modernios epochos, „dar tebeviešpataujant moksle pozitivizmui“ (1925, p. 13) augintinis. Krikščioniškoji antropologija remiasi kūno ir sielos vienumu ir „dviejų pradų – gėrio ir blogio, dvasios ir materijos – neišpažįsta“ (Rumšas, 2020), nes „dvasia ir medžiaga žmoguje nėra dvi sujungtos prigimtys, bet, būdamos suvienytos, sudaro vieną prigimtį“ (KBK 365). Krikščionybėje akivaizdžiai dviejų tikrovių – transcendentinės Dievo ir žemiškos žmogaus – sampyną, kurią Vaižgantas yra įvardijęs kaip amžinųjų ir laikinųjų dalykų perskyrą, krikščioniškoji antropologija sprendžia perkeičiančiuoju Dievo veikimo principu ir Apreiškimo dogma. Tačiau modernusis mąstymas, pavertęs Dievą žmogaus mąstoma idėja ir perkėlęs Jį į žmogaus sąmonę, suabsoliutino žmogų ir tapo „nukreiptas tik į žmogaus egzistenciją“ (Šliogeris, 2011, p. 312). Vaižgantui buvo pažįstama netekusi metafizinės įtampos ir į savąjį ego sutelkta egzistencija, tai rodo autobiografiniame etiude *Iš autobiografijos. Neramusis mano amželis*, publicistiniuose straipsniuose

ir laiškuose Petru Klimui pasitaikančios nuorodos į jo išgyventą pozityvizmo epochą žymėjusį „mokslo terorą“, nepalikusių vietos tikėjimui transcendentine tikrove. Modernią pasaulėjautą bei mąstymą liudija ir publicistikoje pasikartojantis individo vienišumo konstatavimas: „Kovoje su savim sąjungininkų nerasi: reikia pačiam vienam tęseti“; „Esi paliktas pats vienas savo tvirtovėje, savęs paties apgynėjas ir savo priešas. Save ginti nuo savęs nežmoniškai sunku, ir tos kovos finalas labai problematiškas“ (Vaižgantas, 1925, p. 130–131). Tačiau Vaižgantas, modernųjį individo būties solipsistinį uždaramą integravęs į savąjį mąstymą, yra esmingai jį papildęs vertybiniu judesiu į išorę, į visa ko centre esantį Dievą kaip amžinąjį idealą, nes kovoje su savimi („kiek pats save persilauši ar kitiems nesiduosi perlaužiamas, toks ir būsi“ (1925, p. 5), tik „dvasiškumu ... tegali atsitūrėti“ (1925, p. 142). Judesį iš savosios sąmonės uždaramo į išorę Vaižgantas išskirtinai sieja su individualia žmogaus pastanga ugdyti ir auginti vidaus pasaulį, kuri gali būti matoma ir suprantama dvejopai: kaip nuolat konstruojamos modernios tapatybės procesas ir kaip krikščionybėje nuolat akcentuojamas vidaus pasaulio, doros ugdymas, orientuojantis į transcendentinę Dievo tikrovę, nes „pasaulio „valdymas“, Dievo pavestas žmogui nuo pat pradžios, pirmiausia žmogui reiškė *savo paties suvaldymą*“ (KBK 377).

Šiame kontekste svarbūs 1927 m. balandžio 27 d. ir birželio 16 d. Vaižganto laišakai Klimams, kuriuose vertybių pasirinkimo dilemą suponuojanti modernybė sujungiama su dilemą *a priori* išsprendusia kristocentriškąja pasaulio samprata. Pirmiausia Vaižgantas kaip modernus žmogus formuluoja vertybių pasirinkimo klausimą: „Kas nesistengia susidaryti idolum (iš lot. k. – vaizdinio – G. V.) savo sieloje, tam, žinoma, jo nėra ir būti gali“ (Vaižgantas, 1998, p. 125). Spręsdamas vidinę pastangą suponuojantį klausimą, Vaižgantas šalia proto ir valios įveda krikščioniškoje tradicijoje svarbų širdies matą: „Dvasinė Bažnyčios tradicija įsakmiai mini širdį bibline „būties gelmių“ (plg. Jer 31, 33) – asmens vidinio apsisprendimo už ar prieš Dievą – prasme“ (KBK 368). Pažvelgęs į tikėjimą kaip amžinųjų idealų siekį širdies matu: „Juk tik širdimi teatspėjama visa Jėzaus Kristaus meilės didybė“ (Vaižgantas, 2000, p. 510), Vaižgantas atvirai prisipažįsta, kad „Dievo buvimo gyvai savyje“ nejaučia ir kad „netikėjimo motyvų“ jam yra daug: „... tačiau aš jaučiu, jei pasiduočiau religiniam skepticizmui, aš būčiau labai nelaimingas, gal net gerbti savęs nenorėčiau, o dabar mane guodžia, kad aš jaučiu savyje kažin kokią vertybę, kaip tik klausęs religinės moralės. Tai Dievą tikiu, nors širdy jo, aiman, neturiu“ (Vaižgantas, 1998, p. 131–132). Pasirinkimo klausimą išsprendęs racionalios valios aktu, taip sutaikydamas intelektą ir širdį, Vaižgantas ir perkeičiančiosios dieviškosios malonės veikimą sieja su žmogaus pasiryžimu, nesvarbu, ar jis prigimtinis, ar racionaliai valingas: „Kad ir jos laisvai per tavo eitų, tu jau pats gera savo valia, maža to – didelėmis savo pastangomis privalai persidirbti, „įsidrėkinti“ (Vaižgantas, 1925, p. 82); „Dangaus karalija yra paspaudžiama, kad pasilenktų į žemę, mūsų pastangomis. Tai – tikrasis mūsų pašaukimas ir mūsų buvimo pateisinimas“ (1925, p. 87). Gal todėl Vaižgantas daug kartų yra akcentavęs praktinę religijos pusę, paremtą intelekto išstobulintu teigiamų

įpročių formavimu, kurie padeda „artėti į absoliutų idealą – moralybės, teisybės, žmoniškumo“ (Vaižgantas, 1998, p. 131). Idealai, Vaižganto supratimu, yra esmingi žmogaus gyvenimui, „savo viduje patobulėjęs žmogus ir su liūtu vienybė sugyvena (Šv. Jeronimas). Bet sielai tobulinti religija teturi priemonių“ (Vaižgantas, 2001, p. 245).

Vietoj išvadų

Dėl ypatingų politinių ir kultūrinių Lietuvos gyvenimo sąlygų tapęs kunigu, kad galėtų beveik iš nieko pradėti kurti Lietuvos kultūrinę tradiciją lietuvių kalba, Vaižgantas patyrė ne vieną išorinį ir vidinį konfliktą. Išoriniai susidūrimai su pasaulietine ir bažnyčios valdžia plačiai aprašyti lietuvių literatūros mokslo ir istorijos šaltiniuose. Nuorodos į vidinius konfliktus, o ypač jų įveikos būdai „nuveikus visus tris savo priešininkus: patį save, pasaulį ir velnią“ (Vaižgantas, 1925, p. 142), yra išsibarstę gausioje Vaižganto publicistikoje. Su vidinių priešų įveika sietinas savikūros kaip savęs suvaldymo, susitvėrimo procesas detalai ir atvirai atskleistas lietuvių literatūros moksle beveik neįgyvendintame, nežinia kodėl feljetonais pavadintoje knygelėje *Jaunam veikėjui*. Savikūros proceso svarbūs sandai yra kristocentiškai suprantamas pasaulis, vertybines orientacijas gaunantis iš transcendentinės dieviškosios tikrovės, ir modernybės įtvirtintas ego sąmonės uždavimas, suponuojantis individualų vertybių pasirinkimą. Abu šie sandai Vaižganto mąstyme veikia kaip vienas kitą papildantys, kaip moderni krikščioniškai pasaulį suprantančios sąmonės refleksyvumo galia, „įvidujinanti tai, kas duota ... ir tuo formuojanti žmogaus vidinį pasaulį“ (Buttiglione, 1997, p. 11), nes „be vidaus pasaulio man būtų labai trošku net pačioje Lietuvoje gyventi“ (Vaižgantas, 1998, p. 125); Lietuvoje, kuriai buvo skirtas gyvenimas, dėl kurios pasirinkta tapti kunigu, o gyvenimo pabaigoje, sakant paskutinį pamokslą Vytauto Didžiojo bažnyčioje, konstatuota, kad „aš nesusidėjau jokio turto, neįsigijau namų gyventi – išeinu vėl įnamauti, kaip įnamavau kleboniją, o mano einamoji sąskaita teparodo 250 litų“ (Vaižgantas, 2001, p. 460).

Nors krikščionybės ir Apvaizdos supratimas nesikeitė per visą Vaižganto gyvenimą, tačiau keitėsi jo komunikacija publicistikoje. Ankstyvojo meto publicistiniuose straipsniuose daug konkrečiau veiksmo, kuris, gavęs pradinį impulsą iš religijos, buvo transformuotas į „pasiryžimą kova savo tautai laimėti kultūrinės teisės“ (2001, p. 299). Brandžių metų publicistikoje atsiranda daugiau refleksyvos restrospekcijos, atveriančios, kaip Dievas padėjo pažinti save ir kokią vietą tikėjimas Juo užima prieštaringoje ir kintančioje gyvenimo konkretybėje.

References

Ambrazevičius, J., 1938. Ideologinių grupių santykiai „Aušros“ ir „Varpo“ galdynėje. In: *Krikščionybė Lietuvoje*. Kaunas: Šv. Kazimiero draugijos leidinys, p. 228–244.

- Bauman, Z., 1996. Making and Unmaking of Strangers. In: *Stranger or Guest? Racism and Nationalism in Contemporary Europe*. Sud. S. Fridlitzius, A. Peterson. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Brazaitis, J., 1980. *Raštai*. T. 1. Chicago: Į laisvę fondas lietuviškai kultūrai ugdyti.
- Buttiglione, R., 1997. Kelios pastabos kaip skaityti „Asmenį ir veiksmą“. In: K. Wojtyła. *Asmuo ir veiksmai*. Vertė R. Plečkaitis. Vilnius: „Aidai“, p. 9–46.
- Čiočytė, D., 1999. *Biblija lietuvių literatūroje*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Čiočytė, D., 2005. Dosnūs literatūros ir teologijos paribiai. In: *Sambalsiai: studijos, esė, pokalbis*. Sud. A. Birgerė, D. Čiočytė. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, p. 396–420.
- Čiočytė, D., 2013. *Literatūros teologija: Teologiniai lietuvių literatūros aspektai*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Donskis, L., 2005. *Tapatybė ir laisvė: trys intelektualiniai portretai*. Vilnius: „Versus aureus“.
- Jakaitė, D., 2011. *Viešpaties dienos* rojus ir kasdienybės mistika Vaižganto eseistikoje ir apysakose. *Gimtas žodis*, 7, p. 2–15.
- Jurevičius, A., 2004. Teologo pašaukimas XX amžiuje. *Naujasis židinys-Aidai*, 3, p. 107–112.
- KBK – Katalikų Bažnyčios katekizmas. Prieiga: <https://katekizmas.lt/kbk-turi-nys> [Žiūr. 2021 01 10].
- Kuzmickas, B., Plečkaitis, R. Krikščionybės filosofija. *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. Prieiga: <https://www.vle.lt/straipsnis/krikscionybes-filosofija/> [Žiūr. 2021 02 10].
- Lindė-Dobilas J., 1996. *Į slėpinį gajį dvasios pasaulį*. Vilnius: „Vaga“.
- Maironis, 1988. *Raštai*. T. 2. Vilnius: „Vaga“.
- Mykolaitis-Putinas V., 1969. *Raštai*. T. 10. Vilnius: „Vaga“.
- Naujokaitis, E., 2021. Bažnyčios mokymas apie Dievo malonę prieš pelagijonus. *Šv. Pijaus X kunigų brolija Lietuvoje*, 2021-04-25. Prieiga: <https://fsspx.lt/straipsniai/teologija/baznycios-mokymas-apie-dievo-malone-pries-pelagijonus> [Žiūr. 2021 01 20].
- Rumšas, S. 2020. *Klausk „Bernardinų“: kuo skiriasi siela nuo dvasios*. Į klausimą atsako dominikonų ordino vienuolis, kun. dr. Saulius Rumšas, OP. Prieiga: <https://www.bernardinai.lt/klausk-bernardinu-kuo-skiriasi-siela-nuo-dvasios/> [Žiūr. 2021 03 10].
- Saboliū, K., 2012. *Įnirtingas miegas. Vaizduotė ir fenomenologija*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Šešplaukis, A., 1967. Religinis pradas Maironio kūryboje. In: *Lietuvos katalikų mokslo akademijos metraštis*. T. 3. Roma, p. 133–220.
- Šliogeris, A., 2011. *Transcendencijos tyla*. Vilnius: „Margi raštai“.
- Šulcienė, L., 2002. Tomas Akvinietis apie aukščiausią žmogaus laisvės lygmenį. *Filosofija. Sociologija*, 2, p. 59–69. Prieiga: <https://etalpykla.lituanistikadb.lt/object/LT-LDB-0001:J.04~2002~1581523062996/> [Žiūr. 2021 03 10].
- Taylor, Ch., 1996. *Autentiškumo etika*. Iš anglų kalbos vertė A. Jokubaitis. Vilnius: „Aidai“.

- Tumas, J., 1921. Del spaudos grąžinimo. 1898 m. Mosėdžio vikaro J. Tumo akcija: peticijos ir memorialai. *Mūsų senovė*, 1, p. 53–58.
- Vaižgantas, 1925. *Jaunam veikėjui*. Kaunas: Akc. „Švyturio“ bendrovės spaustuvė.
- Vaižgantas, 1998. *Laiškai Klimams*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Vaižgantas, 1995. *Raštai*. T. 6. *Publicistika, 1899–1905*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Vaižgantas, 2000. *Raštai*. T. 12. *Publicistika, 1925–1928*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Vaižgantas, 2001. *Raštai*. T. 13. *Publicistika, 1929–1933*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Žaltauskaitė, V., 1996. Apie lietuviybės idėją kunigo Juozo Tumo-Vaižganto pažiūrose iki 1904 m. *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*. T. 8: *Asmuo tarp tautos ir valstybės*. Sud. E. Motieka, R. Miknys, R. Lopata. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, p. 248–260.
- Žaltauskaitė, V., 2001. Dvasininkijos kartų konfliktas. Retorika ir turinys. *Darbai ir dienos*, 28, p. 243–253. Prieiga: <https://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2001~1367182853055/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content> [Žiūr. 2021 02 10].
- Žaltauskaitė, V., 2014. „Matyti mane kunigu“. Katalikų dvasininko karjera: motyvai pasirinkti ir galimybės realizuoti XIX a. antroje pusėje. *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, 38, p. 87–101. Prieiga: <https://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2014~1512136060469/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content> [Žiūr. 2021 02 01].
- Žaltauskaitė, V., 2020. Kunigo Juozo Tumo tarnystė XIX a. pabaigos Žemaičių (Telšių) vyskupijoje. *Colloquia*, 44, p. 13–46. Prieiga: <http://www.llti.lt/failai/13-46.pdf> [Žiūr. 2021 01 15].